

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Poetica 12 (2024)

ISSN 2353-4583

e-ISSN 2449-7401

DOI 10.24917/23534583.12.6

Paweł Siwiec

Uniwersytet Jagielloński

ORCID: 0000-0002-8419-9672

Wersologiczna redundancja w arabskiej nauce o wierszu

Temat tego artykułu – zdaniem autora dotąd pomijany – jest efektem własnej refleksji nad redundancją w arabskim języku literackim. Jest ona widoczna zwłaszcza na poziomie gramatyki, gdzie przejawia się neutralizacją szeregu końcówek wyrazowych w mówionej wersji arabszczyzny literackiej, takich jak np. sufiksy nieokreśloności, przypadków, rodzaju czy trybów czasownika. Charakteryzuje też pismo arabskie, w którym pominięcie diakrytyków, oznaczających m.in. krótkie samogłoski, nie sprawia z reguły żadnych trudności w prawidłowym odczytaniu tekstu¹.

Z sytuacji tej zdawali sobie sprawę już pierwsi gramatycy arabscy, kiedy wypracowywali reguły stosowania pauzy syntaktycznej (ar. *waqf*) w recytacji tekstu Koranu i poezji, ustalając *de facto*, w jakich kontekstach składniowych określone końcówki wyrazowe mogą, a w jakich powinny być neutralizowane. Co ciekawe, nie dostrzegano redundancji w metajęzyku deskryptywno-normatywnych ksiąg i rozpraw, co z resztą ma miejsce także w czasach nam współczesnych.

Arabska wersologia rodziła się w tyglu intensywnych studiów i uczony dysput nad językiem arabskim, jakie zwłaszcza w VIII w. toczyły się w środowisku filologów w irackiej Basrze i Kufie. To nie przypadek, że jej twórca – Al-Ḥalīl Ibn Aḥmad al-Farāhīdī (zm. ok. 786 r.)² i zarazem wiodący przedstawiciel szkoły basryjskiej

¹ Szerzej na ten temat P. Siwiec, *Grammatical redundancy and the process of teaching literary Arabic as a foreign language*. „Studia Arabistyczne i Islamistyczne” 2004, nr 12, s. 98–110.

² Oryginalny manuskrypt Al-Farāhīdiego nie zachował się. Obszerny przekaz jego teorii wersologicznej pochodzi dopiero z X w. i zawarty został w dziele Ibn ‘Abd Rabbīhiego; Ibn ‘Abd Rabbīhi, *Al-‘Iqd al-farīd*, t. 6, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt 1983, s. 270–365.

był mentorem Sībawayhiego (zm. ok. 793 r.), autora obszernej gramatyki arabskiej *Al-Kitāb*, która na całe stulecia stała się wykładnią norm językowych arabszczyzny literackiej. Wydaje się więc rzeczą oczywistą, że przyjęta przez ówczesnych filologów metodologia musiała mieć wpływ na kształtowanie się wersologii arabskiej. Przejawem tego był m.in. fakt, iż przedmiotem analizy prozodyjnej stał się tekst pisany, a więc sekwencje liter, a nie głosek³. W konsekwencji tzw. *matres lectionis* (*alif* [ا], *yā*³ [ي], *wāw* [و]), używane na oznaczenie długich samogłosek (*ā*, *ī*, *ū*), traktowane były *de facto* na równi z desygnatami rzeczowych spółgłosek. Określane mianem *sawākin*, tzn. litery niewokalizowane, poprzedzano symbolem odpowiedniej samogłoski, jak w poniższym wersie otwierającym słynną kasydę Imru^o al-Qaysa (VI w.)⁴:

فَقَا نَبَاكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ
بِسِقْطِ اللَّوِيِّ بَيْنَ الدَّخُولِ فَحَوْمَلِ

Jak widać, symbole samogłosek umieszczone nad literami stojącymi bezpośrednio przed zapisanymi tu konturowo *matres lectionis* są funkcjonalnie zbyteczne. Redundancja ta jest oczywista zwłaszcza w odniesieniu do oznaczającego samogłoskę *a* znaku *fatħa*, stawianego nad literą poprzedzającą *alif* (w tym również tzw. *alif maqšūra*, czyli *yā*³ bez kropek), której rola ogranicza się wyłącznie do funkcji ortograficznej.

Notacja taka, mimo że w pewnym stopniu redundantna, miała też dobrą stronę. Pozwalała bowiem łatwo zauważyć, iż tekst pisany składa się w gruncie rzeczy z liter niewokalizowanych (*sawākin*) i wokalizowanych (*mutaħarrikāt*). I, jak można sądzić, właśnie ta prosta konstatacja podsunęła Al-Farāhīdiemu równie prosty, a jednocześnie przełomowy pomysł: przystępując do badania struktury rytmicznej kasyd, postanowił rozpisywać je w ten sposób, że każdą literę niewokalizowaną zastępował pionową kreską, każdą zaś literę wokalizowaną oznaczał kropką lub kółeczkiem⁵. Zastosowanie tej metody odsłoniło ciąg powtarzających się regularnie w tekście układów. W toku dalszej analizy dało się wyodrębnić wśród nich dwa typy segmentów stałych (mocnych):

³ Przy tej okazji warto przypomnieć, że to Al-Farāhīdiemu przypisuje się wprowadzenie znaków diakrytycznych oznaczających samogłoski krótkie lub ich brak.

⁴ Imru^o al-Qays, *Dīwān Imri^o al-Qays*, red. Muħammad Abū al-Faḍl Ibrāhīm, Dār al-Ma‘ārif, Al-Qāhira 1984, s. 8.

⁵ Sposób ten powielali kolejni, już średniowieczni uczeni arabscy, np.: Ibn ‘Abd Rabbihi, *Al-‘Iqd al-farīd...*, dz. cyt., s. 283; Ibn Ğinnī, *Al-‘Arūd*, red. Aħmad Fawzī al-Hayb, Ğāmi‘at al-Kuwayt 1987, s. 81; Az-Zamaħšarī, *Al-Qusṭās al-mustaqīm fī ‘ilm al-‘arūd*, Maktabat al-Ma‘ārif, Bayrūt 1989, s. 51.

- a) ••| (*watid maǧmū^c*) o budowie jambicznej (–),
 b) •|• (*watid mafrūq*) o budowie trocheicznej (–),
 a także dwa typy towarzyszących im segmentów zmiennych (słabych):
 a) •| lub • (*sabab ḥafif*) – długa lub krótka sylaba,
 b) •• z wariantami •| lub • (*sabab taqīl*) – dwie sylaby krótkie z możliwą zamianą na jedną długą lub krótką.

Kombinacje segmentów stałych i zmiennych układały się w całości wyższego rzędu określone mianem *ǧuz^o* (dosł. część), czyli stopy. W ten sposób Al-Farāhīdī mógł zidentyfikować dziesięć stóp wzorcowych, których strukturę przedstawił, wykorzystując stosowane przez gramatyków arabskich schematy słowotwórcze: *fa^cūlun*, *mafa^cīlun*, *mufa^calatun*, *fā^cilun*, *fā^cilātun*, *mutafa^cīlun*, *mustafa^cīlun*, *fā^cilātun*, *mustafa^cīlun*, *mafa^cūlātun*⁶. Analiza układu stóp w wersach umożliwiła z kolei identyfikację piętnastu wzorców rytmicznych wraz z ich dodatkowymi odmianami w zależności od liczby stóp w wersie oraz postaci stóp średniówkowych i klauzulowych⁷.

Rozpatrując alternacje prozodyjne (tzw. *ziḥāf*) występujące w słabych segmentach stóp wersowych (*sabab*), basryjski uczony z charakterystyczną dla ówczesnych filologów arabskich analityczną skrupulatnością nadał każdej z nich oddzielną nazwę:

Nazwa alternacji	Tradycyjny opis arabski	Notacja współczesna
Ḥabn	elizja litery drugiej niewokalizowanej: فَاعِلُنْ ← فَعِلُنْ فَاعِلَاتُنْ ← فَعِلَاتُنْ	– – – → – – – – – – → – – –
Ṭayy	elizja litery czwartej niewokalizowanej: مُسْتَفْعِلُنْ ← مُتَفَعِّلُنْ	– – – → – – –

⁶ Po przełożeniu na współczesny zapis metryczny, otrzymujemy: – – –, – – – –, – – – – –, – – – – –, – – – – –, – – – – –, – – – – –, – – – – –.

⁷ Uczeń Al-Farāhīdiego i Sībawayhiego, Al-Aḥfaš al-Awsaṭ (zm. 830), miał dodać jeszcze jedno, szesnaste metrum oparte na powtarzalności stopy فَاعِلُنْ (– –) o nazwie *al-mutadārik* (znane też m.in. jako *muḥdaṭ*, *ǧarīb*, *ḥabab* czy *rakḍ al-ḥayl*). Wzmianki o tym metrum są dosyć późne – najwcześniejsze, zawarte w dziełach Abū al-Ḥasana al-ʿArūdiego, Ibn Ḥammāda al-Ġawhariego i Al-Ḥaṭība at-Tabrīziego, pochodzą z X i XI wieku i nie łączą go z Al-Aḥfašem (Abū al-Ḥasan al-ʿArūdī, *Al-Ġāmi^c fi al-ʿarūḍ wa-al-qawāfi*, red. Zuhayr Ġāzī Zāhid, Hilāl Nāǧī, Bayrūt 1996, s. 257–260; Ibn Ḥammād al-Ġawharī, *ʿArūḍ al-waraqqa*, red. Muḥammad al-ʿIlmī, Dār at-Ṭaqāfa, Ad-Dār al-Bayḍā^o 1984, s. 11, 68–69; Al-Ḥaṭīb at-Tabrīzī, *Al-Kāfi fi al-ʿarūḍ wa-al-qawāfi*, red. Al-Ḥassānī Ḥasan ʿAbdullāh, Al-Qāhira 1994, s. 137–140). Nie wiadomo dokładnie, od kiedy i na jakiej podstawie Al-Aḥfaš zaczął być uznawany za twórcę metrum *al-mutadārik*. Co ciekawe, w przypisywanym samemu Al-Aḥfašowi manuskrypcie metrum to w ogóle się nie pojawia (Al-Aḥfaš al-Awsaṭ, *Kitāb al-ʿarūḍ li-al-Aḥfaš*, red. Sayyid al-Baḥrāwī, „Fuṣūl” 1986, t. 6, nr 2, s. 125–161).

Nazwa alternacji	Tradycyjny opis arabski	Notacja współczesna
Qabḍ	elizja litery piątej niewokalizowanej: فُعُولُنْ ← فُعُولْ	— — — → — —
Kaff	elizja litery siódmej niewokalizowanej: مُفَاعِلُنْ ← مُفَاعِلْ	— — — — → — — —
Ḥabl	elizja niewokalizowanych liter drugiej i czwartej: مُسْتَفْعِلُنْ ← فَعْلَتُنْ	— — — — → — — — —
Idmār	usunięcie wokalizacji po drugiej literze: مُتَفَاعِلُنْ ← مُتَفَاعِلْ	— — — — — → — — — —
ʿAṣb	usunięcie wokalizacji po piątej literze: مُفَاعِلُنْ ← مُفَاعِلْ	— — — — — → — — — —
Taṣʿīṭ	elizja litery wokalizowanej w mocnym segmencie stopy: فَاعِلَاتُنْ ← فَاعِلَاتْ	— — — — — → — — — —
Waṣṣ	elizja litery drugiej wokalizowanej: مُتَفَاعِلُنْ ← مُتَفَاعِلْ	— — — — — → — — — —
ʿAql	elizja litery piątej wokalizowanej: مُفَاعِلُنْ ← مُفَاعِلْ	— — — — — → — — — —
Ḥazl	usunięcie wokalizacji po drugiej literze i elizja czwartej litery niewokalizowanej: مُتَفَاعِلُنْ ← مُسْتَفْعِلُنْ	— — — — — → — — — —
Naṣṣ	usunięcie wokalizacji po piątej literze i elizja siódmej litery niewokalizowanej: مُفَاعِلُنْ ← مُفَاعِلْ	— — — — — → — — — —
Šakl	elizja drugiej i siódmej litery niewokalizowanej: فَاعِلَاتُنْ ← فَعْلَاتْ	— — — — — → — — — —

Al-Farāhīdī nie znał pojęcia sylaby ani mory, choć zdefiniowany przez niego *ḥarf mutaḥarrik* to nic innego, jak sylaba krótka (zawsze CV), natomiast *sabab ḥafif* to sylaba długa (CṪ lub CVC), podczas gdy *sabab taqīl* to dwie sylaby krótkie. Gdyby te pojęcia nie były mu obce, z pewnością znacznie uprościłby swój opis. Zamiast mnożyć enigmatyczną, niełatwą do zapamiętania i w dużej mierze zbędną terminologię, wystarczyło zasygnalizować możliwość skrócenia sylaby długiej albo ściągnięcia dwu krótkich w długą w słabym segmencie stopy.

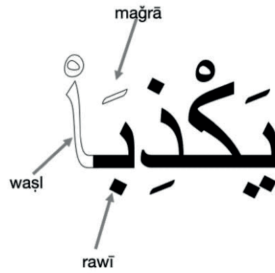
Z podobną sytuacją mamy do czynienia, jeśli idzie o kataleksę (*ʿilla*):

Nazwa kataleksy	Tradycyjny opis arabski	Notacja współczesna
Ḥaḍf	elizja końcowego segmentu słabego: فَعُولُنْ ← فَعُو مَفَاعِلُنْ ← فَعُولُنْ	$\text{---} \rightarrow \text{--}$ $\text{---} \rightarrow \text{---}$
Qaṭf	elizja końcowego segmentu słabego i poprzedzającej go wokalizacji: مَفَاعِلُنْ ← فَعُولُنْ	$\text{---} \rightarrow \text{---}$
Qaṣr	elizja ostatniej litery końcowego segmentu słabego wraz z poprzedzającym ją wokalizmem: مَفَاعِلُنْ ← مَفَاعِلْ	$\text{---} \rightarrow \text{--}$
Qaṭʿ	elizja ostatniej litery segmentu mocnego o strukturze -- wraz z poprzedzającym ją wokalizmem: فَاعِلُنْ ← فَاعِلْ مُسْتَفْعِلُنْ ← مُسْتَفْعِلْ	$\text{--} \rightarrow \text{--}$ $\text{---} \rightarrow \text{---}$
Ḥaḍad	elizja segmentu mocnego o strukturze -- : مَفَاعِلُنْ ← فَعِلُنْ	$\text{---} \rightarrow \text{--}$
Ṣalm	elizja segmentu mocnego o strukturze -- : مُسْتَفْعِلُنْ ← فَعَلُنْ	$\text{---} \rightarrow \text{--}$
Kasf (kašf)	elizja litery wokalizowanej w segmencie mocnym o strukturze -- : مَفْعُولَاتْ ← مَفْعُولَا	$\text{---} \rightarrow \text{---}$
Waqf	usunięcie wokalizacji końcowej litery segmentu mocnego o strukturze -- : مَفْعُولَاتْ ← مَفْعُولَا	$\text{---} \rightarrow \text{--}$
Batr	elizja końcowego segmentu słabego oraz stojącej przed nim litery niewokalizowanej wraz z wokalizmem poprzedzającej ją litery: فَعُولُنْ ← قُلْ فَاعِلَاتُنْ ← فَاعِلْ	$\text{---} \rightarrow \text{--}$ $\text{---} \rightarrow \text{---}$

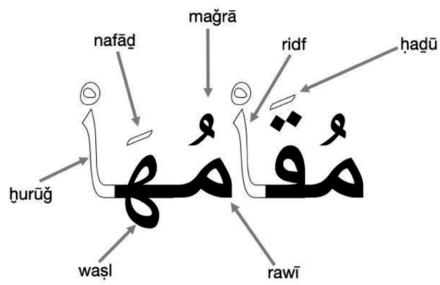
Pamiętając o tym, że ostatnia sylaba w wersie traktowana jest jako metrycznie długa niezależnie od jej rzeczywistego ciężaru fonetycznego, opis kataleksy można w praktyce sprowadzić do skrócenia ostatniej stopy o jedną lub dwie sylaby. Gdy przedostatnia sylaba wyrazu zamykającego wers jest długa z natury (C \bar{V}), zastosowanie pauzy w wyrazach zamykających wersy katalektyczne skutkuje klauzulą oksytoniczną. Powstaje bowiem sylaba ponad długa, która w tej sytuacji jest zawsze akcentowana.

Bardzo charakterystyczny w tym kontekście jest klasyczny arabski opis struktury klauzul rymowych. Wszystkie elementy tworzące rym kasydy zostały z nad-

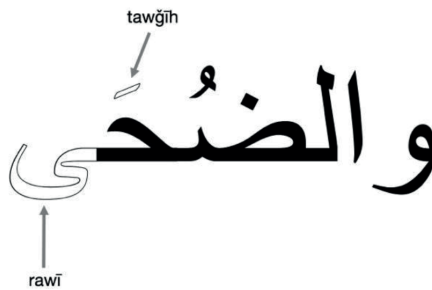
miarową drobiazgowością sklasyfikowane i nazwane, przy czym za przedmiot analizy posłużył arabskim filologom znowu tekst pisany, co uwidaczniają poniższe przykłady:

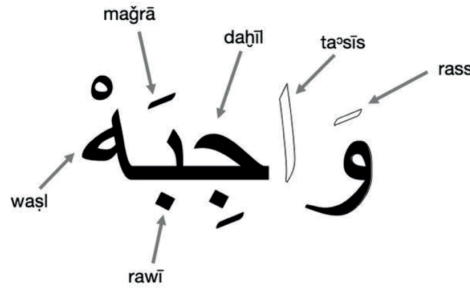
Schemat 1

Schemat 2

Schemat 3

Schemat 4

Określenia *mağrā* w schemacie 1 oraz *nafāḍ*, *ḥaḍū* i *rass* w pozostałych schematach są jedynie nazwami znaków graficznych, za którymi nie kryje się żadna realna samogłoska krótka. Z drugiej strony *waṣl* w schemacie 2 i *riḍf* w schemacie 3 oraz *taʿsīs* w schemacie 4 to za każdym razem litera *alif* oznaczająca długą samogłoskę *ā*. W schemacie 3 natomiast zaznaczona konturem litera *alif maqṣūra*, oznaczająca długą samogłoskę *ā*, traktowana jest jak spółgłoska rymująca (*rawī*). W konsekwencji rym taki klasyfikowany jest jako bezwygłosowy (ar. *qāfiya muqayyada* – dosł. rym związany).

Z taką nadmierną skrupulatnością mamy do czynienia również w opisie rymu niedokładnego, który w klasycznym, monorymicznym wierszu arabskim uważany jest za błąd w sztuce rymotwórczej (*ʿayb*). Każde tego typu odstępstwo opatrzone zostało osobną nazwą⁸. Niezgodność samogłoskowego wygłosu rymu⁹ określana jest terminem *iqwāʿ*², gdy w sekwencji klauzul kończących się na samogłoskę *i/ī* wystąpi wyraz zakończony na samogłoskę *u/ū* (np. *muzawwadi* – *aswadu*). Natomiast gdy wśród klauzul o wygłosie *u/ū* lub *i/ī* pojawi się wyraz kończący się na samogłoskę *a/ā* (np. *li-ḥini* – *āḥarīna*), jest to już *iṣrāf*.

To samo odnosi się do niezgodności współbrzmienia rymowego określanej mianem *sinād*, która może się zdarzyć w nagłosie rymu, czyli w sekwencji głosek poprzedzających tzw. literę rymującą (*rawī*), uważaną za najważniejszy składnik rymu. Wyodrębniono aż pięć odmian *sinād*:

⁸ Na temat błędów rymowania np.: Al-Aḥfaš al-Awsaṭ, *Al-Qawāfī*, red. Aḥmad Rātib an-Naffāḥ, Bayrūt 1974, s. 46–72; Ibn ʿAbd Rabbihi, *Al-ʿIqd al-farīd...*, dz. cyt., s. 353–356; Al-Ḥaṭīb at-Tabrīzī, *Al-Kāfī fī al-ʿarūḍ...*, dz. cyt., s. 160–169.

⁹ Arabska wersologia wyróżnia trzy komponenty przestrzeni rymowej: tzw. spółgłoskę rymującą (*rawī*), będącą rdzeniem współbrzmienia, oraz głoski ją poprzedzające i po niej następujące, które można określić jako nagłos i wygłos rymu, przy czym wygłos może być zerowy; np. P. Siwiec, *Rytm staroarabskiej kasydy*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005, s. 80–81.

- a) *sinād at-taʿsīs* – odstępstwo od nagłosu rymowego typu *-āCV-* lub zastosowanie takiego nagłosu w wersie utworu o odmiennej strukturze klauzul rymowych (np. *samsami* – *ʿālamī*);
- b) *sinād ar-riḍf* – wystąpienie sylaby długiej z natury (CṾ) bezpośrednio przed tzw. literą rymującą w wierszu, którego rygor rymowy wyklucza taką sytuację;
- c) *sinād al-išbāʿ* – rozbieżność wokalizmu sylaby alternującej w nagłosie rymowym typu *-āCV-* (np. *wāʿilā* – *yatanāwalā*);
- d) *sinād al-ḥaḍū* – pojawienie się dyftongu w rymie, którego nagłos powinna stanowić samogłoska długa (np. *ḡūnā* – *ḡaraynā*);
- e) *sinād at-tawḡīh* – niezgodność barwy samogłoski krótkiej w ostatniej sylabie wersu, której zamknięciem jest tzw. litera rymująca (np. *munbatīr* – *min ḥaḡḡar*).

Tak drobiazgowa kategoryzacja kontrastuje z faktem, że w całej spuściźnie średniowiecznej poezji arabskiej wymienione wyżej naruszenia reguł rymowania zdarzają się zupełnie wyjątkowo.

W dziesiątym stuleciu Ibn Ḥammād al-Ġawharī (940–1002) podjął próbę uproszczenia opisu reguł wersyfikacyjnych wiersza arabskiego. Przede wszystkim zredukował liczbę stóp do siedmiu, wykluczając فاع لائن (fāʿi lātun), مُسْتَفْعَلُنْ (mustafʿi lun), مَفْعُولَاتْ (mafʿūlāt) jako warianty stopy مُسْتَفْعِلُنْ (mustafʿilun). Liczbę wzorców rytmicznych ograniczył zaś do dwunastu, włączając w to przypisywane Al-Aḥfašowi metrum *al-mutadārik*. Ponadto wszystkie dopuszczalne w strukturze stóp alternacje prozodyjne, niezależnie od ich pozycji w wersie, zgrupował w jedną kategorię jako *ziḥāf*, rezygnując z zarezerwowanego dla zakończeń wersowych terminu *ʿilla* oznaczającego kataleksę¹⁰. Jednak to akurat posunięcie, choć logiczne w dążeniu do uproszczenia i ujednolicenia opisu wersologicznego, osłabiało istotne z punktu widzenia rytmiki wiersza podkreślenie roli kataleksy jako zmiany stałej, dotyczącej wszystkich klauzul danego wiersza. Z drugiej zaś strony nie przyczyniało się do redukcji terminologii. Świadczy o tym fakt, że w ramach zmodyfikowanej klasyfikacji zachowane zostały wszystkie wyróżnione przez Ibn ʿAbd Rabbihięgo (860–940) odmiany prokataleksy¹¹, która określana jest osobną nazwą w zależności od stopy, w jakiej występuje. Jeśli w stopie *faʿūlun* (— — —), wówczas będzie to *talm* (— —), jeśli w stopie *mufāʿalatun* (— — — —) – to *ʿaqb* (— — —), jeśli zaś w stopie *mafāʿilun* (— — — —), będzie to *ḥarm* (— — —)

Nowatorskie propozycje Al-Ġawhariego nie przyjęły się jednak i kolejne pokolenia arabskich wersologów w mniej lub bardziej wierny sposób powielają teorię Al-Farāhīdiego, nieznacznie je tylko modyfikując¹². Przez całe wieki naucza-

¹⁰ Ibn Ḥammād al-Ġawharī, *ʿArūḍ al-waraqā...*, dz. cyt.

¹¹ W arabskiej wersyfikacji prokataleksa polega na pominięciu sylaby krótkiej segmentu mocnego stanowiącego nagłos stopy otwierającej pierwszy wers utworu.

¹² Np.: Ibn Rašīq al-Qayrawānī, *Al-ʿUmda fī maḥāsīn aš-šiʿr wa-ādābi-hi wa-naqdī-hi*, red. Muḥammad Mūḥī ad-Dīn ʿAbd al-Ḥamīd, Dār al-Ġīl, Bayrūt 1981; Al-Ḥaṭīb at-Tabrīzī, *Al-Kāfī fī al-ʿarūḍ...*, dz. cyt.; Az-Zamaḥšarī, *Al-Qusṭās al-mustaqīm fī...*, dz. cyt.; Ibn Sarrāḡ aš-Šantarīnī, *Al-Miʿyār fī awzān al-ašʿār wa-al-kāfī fī ʿilm al-qawāfī*, Bayrūt 1968; Badr ad-Dīn ad-Damāmīnī, *Al-ʿUyūn al-ġāmiza ʿalā ḥabāyā ar-rāmiza*, red. Al-Ḥassānī Ḥasan ʿAbdullāh, Al-Qāhira 1973.

no więc zasad budowy wiersza w sposób praktycznie niezmienny. Tak też jest w czasach nam bliższych. Interesującym przykładem pod tym względem jest podręcznik akademicki Šafā° Ḥalūšiego pt. *Fann at-taqṭī° aš-ši°rī wa-al-qāfiya* („Sztuka wierszowej segmentacji i rymu”)¹³.

Analizując strukturę prozodyjną poszczególnych wersów, autor dzieli je co prawda na sylaby krótkie i długie, a także stosuje ogólnie przyjętą zachodnią notację metryczną, poza tym jednak nie odbiega w zasadzie od klasycznego opisu. Nadal posługuje się całym spektrum pojęć i definicji funkcjonujących w arabskiej wersologii od ponad dwunastu stuleci. Mimo że we wstępie do swojego opracowania podkreśla, iż jego zamiarem było uwspółcześnienie i uproszczenie arabskiej teorii wiersza, to jednocześnie zachowuje w pełni jej archaiczny, redundancyjny balast, łącznie z mocno rozbudowaną terminologią dotyczącą alternacji prozodyjnych w stopach, kataleksy i rymu¹⁴.

Podobne przywiązanie do klasycznego opisu wersologicznego prezentują także inne współczesne opracowania. Niektóre nawet, jak np. *Al-Mizān. °Ilm al-°arūd kamā lam yu°raf min qabl* autorstwa Maḥğūba Mūsy¹⁵ czy *Al-°Arūd al-°arabī wa-muḥāwalāt at-taṭawwur wa-at-tağdīd fī-hi* pióra Fawziiego Sa°da °Īsy¹⁶, stosują sięgający średniowiecza zapis prozodyjny w postaci pionowych kresek i kółek, co pokazuje poniższy cytat¹⁷:

تلوح / كباقلوشـ / م في ظا / هر ليدي °//°// °//°// °//°// °//		خولـ / ـة أطلالـن / ببرقـ / ـة ثممدي °//°// °// °//°// °//
---	--	---

Tymczasem już od ponad półwiecza w poezji arabskiej trwa era wiersza wolnego, zapoczątkowana przez poetkę Nāzik al-Malā°ika (1923–2007) oraz dwu innych przedstawicieli irackiej awangardy: Badra Šākira as-Sayyāba (1926–1964) i °Abd al-Wahhāba al-Bayātiego (1926–1999). Pojawiły się też liczne arabskie opracowania wersologiczne dotyczące nowego typu wiersza, w tym fundamentalna praca Nāzik al-Malā°ika pt. *Qaḍāyā aš-ši°r al-mu°āšir* („Problemy współczesnej poezji”)¹⁸. W rezultacie obserwujemy więc dziś pewnego rodzaju dualizm wersologiczny: z jednej strony tradycyjny opis struktury wierszowej stosowany w odniesieniu do klasycznej lub klasycyzującej stychiki arabskiej z jego archaicznym, mniej lub bardziej roz-

¹³ Šafā° Ḥalūšī, *Fann at-taqṭī° aš-ši°rī wa-al-qāfiya*, Bağdād 1977.

¹⁴ Tamże, s. 207–251.

¹⁵ Maḥğūb Mūsā, *Al-Mizān. °Ilm al-°arūd kamā lam yu°raf min qabl*, Maktabat Madbulī, Al-Qāhira 1997.

¹⁶ Fawzi Sa°d °Īsā, *Al-°Arūd al-°arabī wa-muḥāwalāt at-taṭawwur wa-at-tağdīd fī-hi*, Ğāmi°at al-Iskandariyya, 1998.

¹⁷ Tamże, s. 105. Z niewiadomych powodów, odwrotnie niż u średniowiecznych arabskich prozodystów, kreski oznaczają tu litery wokalizowane, kółeczka zaś litery niewokalizowane.

¹⁸ Nāzik al-Malā°ika, *Qaḍāyā aš-ši°r al-mu°āšir*, Dār al-Ādāb, Bayrūt 1962. też: Maḥmūd °Alī as-Sammān, *Al-°Arūd al-ğādīd awzān aš-ši°r al-ḥurr wa-qawāfī-hi*, Al-Qāhira 1983; Ğihād Fāḍil, *Qaḍāyā aš-ši°r al-ḥadīṭ*, Bayrūt 1984; Hāmid Abū Aḥmad, *Taḥdīṭ aš-ši°r al-°arabī*, Al-Qāhira 2004; Aḥmad Ziyād Muḥabbak, *Qašīdat an-naṭr*, Dimašq 2007.

budowanym aparatem pojęciowym, z drugiej zaś strony opis dostosowany do wiersza wolnego, w ograniczonym tylko stopniu sięgający do terminologii klasycznej.

Bibliografia

- Abū al-Ḥasan al-ʿArūḏī, *Al-Ġāmiʿ fī al-ʿarūḏ wa-al-qawāfī*, red. Zuhayr Ġazī Zāhid, Hilāl Nāġī, Bayrūt 1996.
- Aḥmad Ziyād Muḥabbak, *Qaṣīdat an-naṭr*, Dimašq 2007.
- Al-Aḥfaš al-Awsaṭ, *Kitāb al-ʿarūḏ li-al-Aḥfaš*, red. Sayyid al-Baḥrāwī, „Fuṣūl” 1986, t. 6, nr 2, s. 125–161.
- Al-Aḥfaš al-Awsaṭ, *Al-Qawāfī*, red. Aḥmad Rātīb an-Naffāḥ, Bayrūt 1974.
- Al-Ḥaṭīb at-Tabrīzī, *Al-Kāfī fī al-ʿarūḏ wa-al-qawāfī*, red. Al-Ḥassānī Ḥasan ʿAbdullāh, Al-Qāhira 1994.
- Az-Zamaḥṣarī, *Al-Qusṭās al-mustaqīm fī ʿilm al-ʿarūḏ*, Maktabat al-Maʿārif, Bayrūt 1989.
- ʿAlī Yūnis, *Naṣra ġadīda fī mūsīqā aš-šiʿr al-ʿarabī*, Al-Hayʾa al-Miṣriyya al-ʿĀmma li-al-Kitāb, Al-Qāhira, 1993.
- Badr ad-Dīn ad-Damāmīnī, *Al-ʿUyūn al-ġāmiza ʿalā ḥabāyā ar-rāmiza*, red. Al-Ḥassānī Ḥasan ʿAbdullāh, Al-Qāhira 1973.
- Fawzi Saʿd ʿĪsā, *Al-ʿArūḏ al-ʿarabī wa-muḥāwalāt at-tatawwur wa-at-taġdīd fī-hi*, Ġāmiʿat al-Iskandariyya 1998.
- Ġihād Faḏīl, *Qaḏāyā aš-šiʿr al-ḥadīṭ*, Bayrūt 1984.
- Ḥāmid Abū Aḥmad, *Taḥdīṭ aš-šiʿr al-ʿarabī*, Al-Qāhira 2004.
- Ibn ʿAbd Rabbihi, *Al-ʿIqd al-farīd*, t. 6, Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, Bayrūt 1983.
- Ibn Ġinnī, *Al-ʿArūḏ*, red. Aḥmad Fawzī al-Hayb, Ġāmiʿat al-Kuwayt 1987.
- Ibn Ḥammād al-Ġawharī, *ʿArūḏ al-waraqqa*, red. Muḥammad al-ʿIlmī, Dār at-Taḳāfa, Ad-Dār al-Bayḏā, 1984.
- Ibn Rašīq al-Qayrawānī, *Al-ʿUmda fī maḥāsīn aš-šiʿr wa-ādābi-hi wa-naqdi-hi*, red. Muḥammad Mūḥī ad-Dīn ʿAbd al-Ḥamīd, Dār al-Ġīl, Bayrūt 1981.
- Ibn Sarrāġ aš-Šantarīnī, *Al-Miʿyār fī awzān al-ašʿar wa-al-kāfī fī ʿilm al-qawāfī*, Bayrūt 1968.
- Imruʿ al-Qays, *Dīwān Imriʿ al-Qays*, red. Muḥammad Abū al-Faḏl Ibrāhīm, Dār al-Maʿārif, Al-Qāhira 1984.
- Maḥġūb Mūsā, *Al-Mizān. ʿIlm al-ʿarūḏ kamā lam yuʿraf min qabl*, Maktabat Madbulī, Al-Qāhira, 1997.
- Maḥmūd ʿAlī as-Sammān, *Al-ʿArūḏ al-ġadīd awzān aš-šiʿr al-ḥurr wa-qawāfī-hi*, Al-Qāhira 1983.
- Nāzik al-Malāʾika, *Qaḏāyā aš-šiʿr al-muʿāṣir*, Dār al-Ādāb, Bayrūt 1962.
- Šafāʾ Ḥalūšī, *Fann at-taqṭīʿ aš-šiʿrī wa-al-qāfiya*, Baġdād 1977.
- Siwiec Paweł, *Grammatical redundancy and the process of teaching literary Arabic as a foreign language*, „Studia Arabistyczne i Islamistyczne” 2004, nr 12, s. 98–110.
- Siwiec Paweł, *Rytm staroarabskiej kasydy*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2005.
- Siwiec Paweł, *Wiersz arabski – ewolucja formy*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2017.
- Siwiec Paweł, *Zarys poetyki klasycznego wiersza arabskiego*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2008.

Streszczenie

Arabska wersologia (*ʿarūḍ*) narodziła się w Basrze w ósmym stuleciu. Jej twórca, Al-Ḥalīl Ibn Aḥmad al-Farāhīdī, był jednym z filarów tamtejszej szkoły gramatyków. Do pracy nad teorią wiersza przystąpił z właściwą dla owego środowiska uczonych analityczną drobiazgowością, obierając za przedmiot swojej analizy prozodyjnej materię tekstu pisanego. Niniejszy artykuł wykazuje, iż ubocznym efektem takiego podejścia jest redundancja w arabskim opisie struktury rytmicznej wiersza. Przedstawia też skalę tego zjawiska, obecnego po dziś dzień w arabskiej wersologii.

Versological redundancy in the Arabic theory of verse**Abstract**

Arabic versology (*ʿarūḍ*) emerged in Basra in the eighth century. Its creator, Al-Ḥalīl Ibn Aḥmad al-Farāhīdī, was one of the pillars of the local school of grammarians. He approached his work on the theory of verse with the analytical meticulousness typical of scholars in that milieu. As the subject of his prosodic analysis, he chose the written text. This article shows that a side effect of this approach is redundancy in the Arabic description of the verse structure. It also demonstrates the extent of this phenomenon, which is still present in Arabic versology.

Słowa kluczowe: redundancja, arabska wersologia, wiersz

Keywords: redundancy, Arabic versology, verse

Paweł Siwiec – arabista, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. W swojej pracy badawczej skupia się głównie na średniowiecznej poezji i poetyce arabskiej oraz zagadnieniach języka arabskiego. W ostatnich latach tematyce tej poświęcił m.in.: *Wiersz arabski – ewolucja formy* (Kraków 2017); *Wyzwania wersyfikacyjne w przekładach poezji arabskiej na polski i polskiej na arabski* („Między Oryginałem a Przekładem” 2019, nr 2); „*Farys*” *po arabsku z drugiej ręki prozą* („Między Oryginałem a Przekładem” 2022, nr 4).